Ксенија Кончаревић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
kkoncar@mts.rs

УДК 37.093.5::811.16:821.16.09(497.11)"1945/1955"
https://doi.org/10.18485/slavistika.2025.29.1.2
Оригинални научни рад
примљен 29. 4. 2025.
прихваћен за штампу 3. 8. 2025.

Петар Минић**
Академија струковних студија
Висока хотелијерска школа, Београд
minic1996@gmail.com

СЛОВЕНСКИ СЕМИНАР УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ 1945–1955: ИСТОРИЈСКИ ОКВИР И СВЕДОЧАНСТВА МЕМОАРИСТА

У овом раду реконструкцији деловања наставника и студената русистике од 1945. до 1955. приступамо на основу увида у ширу историографску литературу и мемоарска сведочанства из пера истакнутих слависта – припадника првих послератних генерација студената, у којима се оживљава атмосфера тога доба, ликови истакнутих професора, идеолошка струјања која ће се рефлектовати на њихове животе и професионалне судбине.

Кључне речи: историја српске славистике, Словенски семинар Београдског универзитета, обнављање славистичких студија 1945–1947, криза славистике 1948–1955, сведочанства славистичке мемоарске литературе.

This paper reconstructs the activities of faculty and students of Russian studies between 1945 and 1955, drawing upon a broad body of historiographical literature and memoir accounts authored by prominent Slavic scholars from the first postwar generations of students. These testimonies vividly evoke the atmosphere of the time, portray influential professors, and illuminate the ideological currents that profoundly shaped their lives and professional trajectories.

Keywords: history of Serbian Slavic studies, Slavic Seminar of the University of Belgrade, restoration of Slavic studies 1945–1947, crisis in Slavic studies 1948–1955, memoir literature of Slavic scholars.

О историјату Словенског семинара (потоње Катедре за славистику) у првим годинама обнове његовог рада после окупације до сада је писано мало: овим периодом бавили су се само Радован Лалић, као руководилац и непосредни учесник у креирању кадровске политике и студијских програма (Лалић 1963) и Стефан Милошевић, који проблематици наставе и делимично ваннаставних активности од 1945. до 1950. студиозно приступа на осно-

* https://orcid.org/0009-0008-4536-2669
** https://orcid.org/0009-0000-6501-5535

ву архивске грађе и послератне универзитетске штампе (Милошевић 2016). Одличан увид у окупациони период деловања Семинара пружа, на основу архивске грађе, Ирина Антанасијевић (Антанасиевич 2023). Циљ овога рада јесте расветљавање живота и рада наставника и студената русистике у турбулентном периоду од 1945. до 1955, у којем се укрштају сакрализација совјетске идеологије, науке и културе и њихова десакрализација после Резолуције Информбироа (1948), праћена репресалијама и осуђењима разних врста. Рад је заснован на ширем увиду у историографију и на славистичкој мемоаристици.

Универзитет у Београду током окупације скоро да није радио, предавања није било, научни рад је замро, студенти су препуштени сами себи. Сви факултети, њихови семинари, институти, лабораторије, библиотеке и збирке претрпели су огромну материјалну штету, а велики су били и губици у редовима наставника и студената.[1] Немци, стављајући питање безбедности у први план, нису журили са обновом његовог рада. Са друге стране, представници Недићевог режима, посебно Министарство просвете, били су веома заинтересовани да Универзитет што пре почне да ради, а нарочито да се спроведе његова реформа у духу идеологије квислиншког режима. Већ у августу 1941. године пројекат реформе Универзитета био је спреман, али је Сенат Универзитета саставио веома оштар меморандум, у којем се предлогу Министарства снажно успротивио. Упркос томе, октобра 1941. донета је Основна уредба о Универзитету, а Општа уредба, која је допунила и детаљније разрадила поједине чланове Основне уредбе, усвојена је почетком 1942. године. Ово ипак није довело до почетка наставног рада јер немачке окупационе власти нису дале дозволу (повремено су на неким факултетима и у културним установама одржавани специјални курсеви и различити облици скраћене наставе). У периоду окупације није било уписа нових студената, а полагање испита је било веома ограничено (током 1941. и у октобру 1942) и омогућено само студентима уписаним пре почетка рата. Постојала је намера да се наставни рад обнови од септембра 1944, у ком циљу су марта те године одржани пријемни испити за све факултете, али савезничка бомбардовања и потоње приближавање ослободилачких трупа

1 Од наставног и осталог особља Београдског Универзитета, током окупације је отпуштено и пензионисано 206 лица, 82 их је било у заробљеништву, 34 их је било хапшено и прогањано, шест их је било у интернацији или концентрационим логорима, 14 је погинуло у току рата, два професора су стрељана и још осам је током окупације умрло. Укупан број студената Универзитета у Београду који су страдали у рату, било као борци јединица *НОВ* и *ПОЈ*, било као борци *ЈВуО* или припадници *СДК* и других колаборационистичких формација, било као жртве репресалија, одмазди или бомбардовања, још није са сигурношћу утврђен. Зна се да је у партизанским редовима у рату учествовало 884 студената Београдског универзитета, од тога их је 34 проглашено народним херојима (Зец 2019: 187).

НОВ и ПОЈ у садејству са Црвеном армијом, а потом и борбе за ослобођење, помериле су почетак редовног рада са студентима на новембар 1945 (детаљније в. у: Зец 2019: 157–188).

Словенски семинар Филозофског факултета, отворен 1923/24. године, окупацију дочекује са два наставника – Александром Погодином и Радованом Кошутићем (хонорарно ангажованим пензионисаним професором, који ће се убрзо повући)[2] и једним сарадником – Кирилом Тарановским. Тарановски у у јуну 1941. брани своју докторску дисертацију, али добија отказ почетком 1942. године. Јуна 1942. привремени вршилац дужности шефа катедре постаје проф. Радослав Бошковић, професор старословенског језика и упоредне граматике, у мају 1943. на место лектора бива постављен Петар Митропан, дотадашњи лектор у Скопљу. Наставе није било, па су се наставници и сарадници бавили научним радом (Антанасиевич 2023: 59–61). У доба окупације Семинар није имао могућности да набави ниједну публикацију (књигу или часопис), чак није било средстава за требовање папира и мастила. Августа 1943. морао је да се исели из зграде у Краља Петра 2 у нову зграду Универзитета, на месту где се данас налази Филолошки факултет (Студентски трг 3). Ова зграда изгорела је 1944. у борбама за ослобођење Београда, када је пострадао целокупни библиотечки фонд Семинара, укључујући и драгоцени легат проф. Кошутића (Лалић 1963: 303).

Дуго очекивано ослобођење доноси, међутим, и револуционарни терор. У периоду између децембра 1944. и маја 1945. године на Универзитету делује Суд части, који је утврђивао како се ко од професора и наставника држао током окупације[3] (в. Mitrović 2009). Комунистичка партија још дуго ће задржати неповерење према универзитетским професорима, као и према интелектуалцима уопште, сматрајући их априори „непријатељима", „реакционарима", „слугама предратног режима". Исто тако, и професори су највећим делом били супротстављени ставовима марксизма – лењинизма – стаљинизма, тако да је међу њима било веома мало присталица, а још мање чланова Партије. Ипак, постојећи универзитетски кадар био је неопходан новој власти, па му се морало приступати опрезно и издиференцирано, са настојањем да се разним повластицама придобију колебљиви и неутрални наставници, док су према њиховим „непослушним" и непријатељски настројеним колегама примењиване разне репресивне мере. (Бонџић 2005: 351–384; Докнић и др. 2009: 503). Јавно деловање, политичко опредељење и идеолошки ставови,

2 Подаци из дописа Ректору Универзитета у Београду бр. 3665 од 24. маја 1941. (факсимил в. у: Антанасијевић 2023: 59); Радован Лалић износи податак да је Кошутић радио закључно са мартом 1941. године (Лалић 1963: 375–376).

3 По одлуци овога суда, са Филозофског факултета отпуштено је 8 и пензипонисан један наставник Фолозофског факултета (ниједан са Словенског семинара) (исп. Mitrović 182–185).

па и приватни живот свих наставника и асистената, били су под сталном присмотром партијских, државних органа, министарстава задужених за просвету и науку, па и преко органа и повереника УДБ-е (Управа државне безбедности). У досијеу сваког наставника чуване су карактеристике[4] – документи које су израђивали партијски, факултетски или државни органи, уз помоћ и сарадњу наставника и студената комуниста, локалних органа власти и милиције карактеристике су састављане редовно све до почетка 50-их година. Методологија избора у звања, заснивања или прекидања радног односа заснивала се на изношењу става о сваком кандидату факултетских партијских организација, уз прибављање мишљења Кадровске управе ЦК КПЈ (до краја 1947. године) (исп. Бонџић 2009: 200–202). И студенти су били под присмотром Народне студентске омладине, основане јануара 1946, а у случајевима идеолошке неподобности (посебно „застарелих и реакционарних схватања", укључујући религиозност и уцрквењеност) или сумњи због „грехова" у прошлости (наравно, имајући у виду и породичну опредељеност) и под надзором већ поменутих виших инстанци (Бонџић 2007: 298–300).

Како наводи Стефан Милошевић (на основу непосредног увида у документацију сачувану у Архиву Југославије), „Од наставника руског језика и књижевности позитивну карактеристику имао је једино Радован Лалић ('одличан стручњак, млади члан КП'), док су остали наставници претежно негативно оцењивани према политичким погледима, а наставне способности скоро да нису узимане у обзир. Тако се за Петра Митропана каже да је добар стручњак и познавалац руског и српског језика, да је за време окупације имао коректно држање, а сада нема одређеног става, већ се прилагођава према приликама. У нешто детаљнијој карактеристици Кирила Тарановског стоји да је 'добар стручњак и своје знање преноси на студенте, стручно се изграђује у приличној мери, али не усваја марксистички научни метод. Као

4 Тако, у карактеристикама највећих имена Филозофског факултета, његових редовних професора који су уживали неподељен углед у научној и културној јавности, наилазимо на овакве дискредитације: „Нема услова за развој. Не ради на своме стручном изграђивању... У настави књижевности само штети. Према студентима има крајње демагошко-опортунистички став. На испитима даје само десетке. Политички неизлечив националист, југословенски расист... У ствари прикривени, убеђени масон, реакционар" (Милош Н. Ђурић); „Формиран у аналитичкој филолошкој школи Јагићевој, а немајући Јагићеве ширине, он, иако показује вољу да научи и примени марксистичку методу, остаје како у студијама, тако и на предавањима у рећању детаља. Тешко, мало вероватно, може наћи начина да одговори захтевима методе историјског материјализма" (Петар Колендић); „Нема никаквог услова за развој... Марксизам му је туђ и остаће му. Мада се труди да студенте научи француском језику и књижевности ипак не дозвољава напредним студентима да добију маха на семинарским вежбама, него помаже студенте буржоаског порекла правдајући то њиховим донесеним знањем... Према политици и социјалистичкој изградњи наше земље је врло скептичан, као човек коме је све то туђе и који се чува да то и јавно испољи" (Миодраг Ибровац) (Докнић и др. 2009: 515–519).

наставник труди се у приличној мери, али у педагошком методу има нечег застарелог... За време окупације симпатисао је окупатора. После рата држи се опортунистички и не прави опозицију, али није нимало активан по питањима изградње социјализма у земљи. Марксизам-лењинизам није проучио у потребној мери, нити га проучава, па му због тога став према науци не може бити правилан'. Слично се наводи и у карактеристици Кирила Свинарског: 'Као стручњак има извесна знања, али се не залаже много на послу. Има услова за развој. Своје стручно знање не преноси на студенте у мери у којој би могао. Не познаје марксизам нити се труди да га упозна, поприлично је нејасан и неодређен његов политички став, постоје индиције да је негативан' (Милошевић 2016: 618–619).

Са успостављањем једнопартијског система главне смернице организационих и образовно-васпитних промена на Универзитету поставља владајућа партија преко државних просветних и партијских органа, руководећи се својим идеолошко-политичким мотивима, искуствима Совјетског Савеза, и сударајући се са предратним традицијама и нормама високошколских установа. Уводе се совјетски наставни планови и програми, обавезно учење руског језика, уџбеници и литература на руском језику или преводи совјетских уџбеника. У факултетске библиотеке углавном стижу књиге и часописи на руском језику. Југославију често посећују научници из Совјетског Савеза, у који је упућиван велики број студената и научника на специјализацију и упознавање са совјетским научним достигнућима. Совјетска наука је у научним круговима и у широј јавности популарисана и представљана као „најнапреднија", наспрам „буржоаске", „назадне", „реакционарне" науке капиталистичких земаља (детаљније в. у: Бонџић 2004: 103–136, 250–269, 298–328; Бонџић 2010: 371–381; Димић 1988: 110, 173–175). Разумљиво је да је у таквим околностима студирање русистике у првим послератним годинама постало престижно из идеолошких разлога (претпоставка високе идејно-политичке мотивисаности и лојалности режиму) и потребе за кадровима у школству и преводилаштву, наилазећи на разноврсне подстицаје од стране државног и партијског апарата. Тако су у овом периоду на Катедри за источне и западне словенске језике и књижевности студирали Витомир Вулетић, Вјера Јелић (касније Вулетић), Богдан Терзић, Стојадин Костић, Вера Николић, Миливоје Јовановић, Милосава Царичић (удата Стојнић), Милосав Бабовић, Александар Музалевски, Назиф Кустурица, Милица Милетић (удата Милидраговић), Драган Недељковић, Нана Богдановић, Љубица Несторов, Марија Арсић (удата Марковић), Оливера Мишковски и други који ће касније (неки после дужег временског периода, осујећени због идеолошке сумњивости родитеља, сродника и њих самих, а посебно због ставова заузетих 1948. године) постати универзитетски наставници у Београду, Новом Саду и Сарајеву.

Када је реч о организационим аспектима и законској регулативи рада на Словенском семинару, навешћемо најпре податак да већ 1. новембра 1944. Комисија за обнову Универзитета, потврђује Уредбу од 12. и 13. октобра 1944. по којој се на Филозофском факултету предвиђа 21 наставна група, међу којима и славистика (шеста по редоследу навођења). До 1946, радило се по Уредби из 1927. Група за источне и западне словенске језике и књижевности предвиђала је руски језик као главни предмет, други стручни предмет – пољски или чешки или српскохрватски, старословенски језик као обавезан за све, као и обавезне помоћне предмете упоредна граматика и историја југословенских књижевности. Године 1946. уводе се три групе и по овом програму студира се од 1946/47: руски језик и књижевност, са помоћним западнословенским језиком и књижевношћу (у овом раду анализираћемо само русистичку групу), пољски језик и књижевност, са помоћним руским језиком и књижевношћу и чешки језик и књижевност, такође са помоћним русистичким предметима (Самарџић 1963: 39; подробно о студијским програмима, закључно са 1949. годином,[5] в. у: Милошевић 2016: 611–616). Настава почиње у јесен 1945. године. Према извештају Јована Томића, тадашњег декана Филозофског факултета, упућеном Министарству просвете ДФЈ, у зимски семестар 1945/46. студије русистике уписало је 33 кандидата, од тога двоје који су студије отпочели пре окупације (Докнић и др. 2009: 483–484). Године 1946/47. уписало се скоро 300 студената (Лалић 1963: 391). У недостатку уџбеника студенти умножавају предавања, у облику табака, али под условом да наставник потврди аутентичност тих предавања, тј. ауторизује их, а одлучено је да се до краја 1947. обезбеде уџбеници за све предмете – оригинални или преведени, штампани или у облику скрипата (Самарџић 1963: 112–114). Од домаћих уџбеника студенти русистике имали су на располагању *Граматику руског језика* и (вероватно) *Примере књижевнога језика руског* Радована Кошутића,[6] *Старославенску грамати-*

5 Године 1949. на основу закључака Међуфакултетске конференције филозофских факултета 17–18. фебруара 1949. доносе се јединствени програми славистичких студија на свим катедрама у Југославији, са могућношћу заступљености извесних дисциплина по слободном избору сваког факултета у складу са научним преокупацијама предавача (Милошевић 2016: 614).

6 Ово дело није било на списку обавезне литературе, али га у својим мемоарима помињу Милосав Бабовић (Бабовић 2004: 17) и Богдан Терзић (Терзић 2006: 23). Речници се уопште не наводе, али, по усменом сведочењу Марије Арсић (удате Марковић) и Оливере Мишковски из 1983. године, које су предавале руски језик на Филозофском факултету у Београду, највише су коришћени преводни речник Димитрија Ђуровића и једнојезични речник Д. Н. Ушакова. Ђуровићев *Речник* није се смео наћи на званичном списку литературе због идеолошке „неподобности" у одабиру семантизоване лексике (о овоме детаљније в. Савин 2022: 135–151), а Ушаковљев речник, који је био високо идеологизован, постао је званично неприхватљив после раскида са СССР-ом због идеолошких неслагања двеју комунистичких партија и држава.

ку и *Старославенску читанку* С. Куљбакина, *Увод у историју славенских језика* О. Хујера, Винокуров уџбеник *Руски језик*, Гудзијеву *Историју старе руске књижевности*, *Руску књижевност 18. века* Д. Благоја и *Теорију књижевности* Л. И. Тимофејева (Милошевић 1016: 620–622).

Постепено се Семинар, који није имао својих просторија него је користио зграду у ул. Краља Петра 2, а за нека предавања Капетан-Мишино здање и Правни факултет, попуњава наставним кадром: у пролеће 1946. изабрани су Радован Лалић, хонорарни наставник, а потом лектор за чешки језик у Скопљу, који постаје ванредни професор за руску књижевност и управник Катедре; године 1947. запослен је Кирил Свинарски, 1948. Георгије Орлов и Лидија Шпис (Лалић 1963: 390–391). До 30.11.1948. дипломираће 7 студената, уписаних пре рата (Докнић и др. 2009: 507)[7], док прве послератне генерације стичу услов за излазак на дипломски испит од 1949. године.[8]

У славистичкој мемоаристици налазимо мноштво драгоцених сведочења о атмосфери на Словенском семинару у првим послератим годинама, о професорима, наставним програмима, литератури која се користила, мотивима за студирање, студентском ентузијазму тих година,[9] још непомућених сукобом са првом земљом социјализма.

> „Већ на првим часовима, ти нови студенти који су четири године чекали на тај час када ће постати ‘академски грађани’ уверили су се да су њихови професори подједнако врсни научници и предавачи. Неке од њихових радова су,

7 Од 1918. до 1941. дипломирало је свега шест русиста (Лалић 1963: 393).

8 Како наводи Стефан Милошевић, *Народни студент* доноси обавештење да је 1949. године дипломирало седам слависта, при чему се у први план истичу они који су били чланови Комунистичке партије: „Прва је дипломирала Нана Богдановић, члан КПЈ и мајка двоје деце, посебним знањем истакла се Милица Милетић, партијски руководилац IV године. Солидним знањем истакле су се и другарице Милица Николић и Мила Царичић” (*Народни студент*, бр. 21, 1949: 2). Нана Богдановић касније ће постати наставник на Катедри за општу књижевност Филозофског факултета, а Милица Милетић (касније Милидраговић) наставник руске књижевности на Филозофском факултету у Сарајеву” (Милошевић 2016: 622). Исте године дипломирао је и Милосав Бабовић, који није похваљен, како претпостављамо, због његових идеолошких „скретања” у прошлости (време проведено у ЈВуО пре преласка у партизане, касније и искључење из Партије).

9 Међу студентима тих генерација било је и оних који су демобилисани из јединица НОВ и ПОЈ, као нпр. резервни капетан Милосав Бабовић; Мила Царичић уписује студије после ангажмана у нашој војној мисији у Тирани. Већина студената је искусила оскудицу, немаштину, смрт најближих сродника и пријатеља током рата и у годинама после ослобођења, када су ципеле са дрвеним ђоновима и рационисано снабдевање на „тачкице” постали сурова реалност у којој су се, ипак, многи млади људи борили да трудом и знањем достигну своју друштвену и професионалну афирмацију. Упркос свему, студенти су организовали разне приредбе и музичке вечери (детаљније в. Милошевић 2016: 624) и радо одлазили на позоришне изведбе дела руских драматурга и филмове совјетских редитеља (Терзић 2006: 25).

> за израду семинарских радова, препоручивали и њихови гимназијски професори. (...) Али сада су то ‘њихови професори’, они су их постепено уводили у београдску лингвистичку, књижевно-критичку и аналитичку школу. Чинило им се да се при то томе они поистовећују, присвајали су их и међу собом у разговору се интимизирали са њима, говорили су о њима без титула, некако својски и другарски, рођачки. Проф. Митропана су звали ‘чика Пера’, проф. Лалића – Лале, проф. Тарановског – Ћира и томе слично” (Стојнић 2021: 166–167).

Истаћи ћемо чињеницу да се на студијској групи за русистику осећао јак утицај совјетске идеологије, који је неке студенте и одвратио од изучавања руског језика и књижевности, рецимо будућег академика Ирену Грицкат:

> „Одмах после рата кренула сам да студирам на руској групи тадашњег Филозофког факултета, надајући се да ћу тако најбрже и најлакше стећи диплому професора руског језика, што је за мене и било природно прижељкивати. На почетку смо имали скоро све предмете заједничке са сербокроатистима, па се већ на првом семестру оцртала промена мојих планова. На русистици је искрио (...) соц-реалистички сјај, прописано је било совјетофилство, владала је непријатна строгост у тим и таквим доменима” (Јевтић 2010: 66).

Већина сећања на наставнике прожета је осећањем дивљења и топле благодарности, са разумевањем за њихове стваралашке индивидуалности и различитости у педагошким манирима. Од професора руског језика највише симпатија уживао је Петар Митропан, о коме најопширније сведочанство оставља Мила Стојнић:

> „Била је то најбројнија група (русистика, *прим. аут.*), а од наставничког кадра, имала је само једног, истини за вољу сјајног наставника, одличног зналца руског језика и руске књижевности, аутора многобројних текстова о руској књижевности, познатог публицисту, предавача и есејисту, Петра Андрејевича Митропана. Њега је у хладним учионицама, у капутима, загревајући ваздух сопственим дахом, који је у прамичцима излазио из сто педесет уста, слушало заустављеног даха тих сто педесет студената. (...) Омален, жив, непрестано усходан дужином слушаонице, он је са жаром предавао руски језик” (Стојнић 2021: 154, 168–169).

Изузетан утисак остављали су на студенте русистике и србистике (који су имали низ заједничких предмета) Радосав Бошковић, који им је предавао упоредну граматику словенских језика, Александар Белић, Кирил Тарановски и донекле Радован Лалић (мишљења о њему су подељена управо због његовог идеолошког ангажмана, који се изузетно рефлектовао и на наставу). Ево неколико карактеристичних извода из мемоара наших слависта:

> „Радослав Бошковић био је ненадмашан. Хрлили смо на његова предавања из старословенског; од свега је умео на направи загонетку, коју смо заједно

решавали – својеврсна проба домишљатости", сећа се академик Нада Милошевић Ђорђевић (Јевтић 2013: 431).

„Од професора језичких предмета импоновао нам је, наравно, Белић својим филозофским прилазом језичким проблемима. Полемисао је на предавањима са чувеним европским лингвистима, рецимо са Де Сосиром. Говорио је о законитостима, не упуштајући се у ситнице, ни у предавањима, нити на испитима. Мислим, имао је прави академски однос према кандидатима, што се, иначе, не би могло рећи за остале професоре с језика. Запамтио сам и професора Радосава Бошковића као духовита и занимљива предавача, иначе не баш занимљивог предмета – упоредне граматике словенских језика. Понекад је имао обичај да прави иронично-хумористичке опаске на рачун својих асистената, морам рећи на увесељавање студената. Помало иронично се односио и према своме предмету. Све је то чинио са доста шарма. Било је, тако, пријатно слушати један предмет не баш занимљив", износи своје успомене проф. Васо Милинчевић (Јевтић 2013: 107).

Код Драга Ћупића налазимо оваква запажања: „Белић је, наравно, међу свима њима био неприкосновени ауторитет. Предавања су му заиста била сјајна, истина – понекад апстрактна, нарочито кад би излагао какву нову материју, нешто што је тек проучавао. Но, мени се нешто више свиђао Радосав Бошковић – онако крупан, једноставан, неконвенционалан, сав у оштром али топлом оку. А његова предавања, из упоредне граматике словенских језика, била су, чини ми се, још апстрактнија од Белићевих. Међутим, он је некако очински говорио, с пажњом, и лагано, као да је био сигуран да једва шта од онога што говори схватамо" (Јевтић 2013: 350).

„Није спадао (Александар Белић – *прим. аут.*) у оне предаваче који, да би били сугестивни, уносе емоције у свој говор, који ничим, па ни својим емоцијама није хтео да профанише материју о којој је говорио. Надасве отмен и несвакидашњи у ставу, Белић је то био пре свега у свом начину говора који је био благо, сасвим благо назалан. (...) Посебно су занимљиви били семинари на којима је водио разговор са студентима међу којима су били и они које је после првих разговора запазио, запамтио и одмах почео да их уводи у дубине лингвистичких и славистичких вода, да им снажи мишице за доживотни боравак у тим дубинама" (Стојнић 2021: 156).

„Посебан доживљај била су предавања професора Кирила Тарановског, блиског сарадника и личног познаника многих чланова чувеног Прашког лингвистичког кружока, следбеника руских формалиста, већ тада у свету познатог проучаваоца словенског стиха и стиха уопште („стиховеда"), који је одбранио прву докторску дисертацију из те области на Београдском Универзитету, и почаствован да та дисертација буде објављена у посебним издањима Академије наука. Због тога су многи студенти других, неславистичких група узимали руски језик као предмет по слободном избору и хрлили на његове часове настојећи да забележи сваку његову реч у тишини таквој да се може чути лет мувљих крила. Његов глас, његов руски језик, разговетност и музички валери његовог изговора стихова деловали су опојно. Он је први у

својим предавањима указао на семантичку вредност звучања песме, стихова, тиме и први који је својим студентима показао начин како се у песми исказује „неизрециво" (Стојнић 2021: 177–178).

„Тарановски је био строг наставник и ретко је изван наставе контактирао са нама. Поред тога, ја сам био тек на трећој години студија. Није он био суви стручњак, за кога студенти постоје у оквиру наставничких обавеза: предавање, вежбање, колоквијум, испит, знаш, не знаш – и то је све. Он је размишљао о нама, уочавао склоности, вагао способности, бринуо о кадровском подмлађивању катедре. Никад нисам веровао да наставник, и кад је непринципијелан, може оборити студента ако зна. Може дати оцену нижу, или вишу, од заслужене. Али слабу не може, јер – знање је конкретно и у хуманистичким наукама. Зато сам без стрепње одговарао на испитима. Међутим, Тарановског нисам много волео. Ценио сам га као стручњака, и наставника који тражи рад и знање. Овако је, уосталом, о њему мислила већина наше генерације студената. У току ове екскурзије, упознао сам и друге његове особине, и постао ми је ближи" (Бабовић 2004: II, 84–85).

„Академски господственог држања, професор Лалић није са студентима успостављао равноправан однос. Остајао је на дистанци с које је сваког стављао на место које му је по његовом схватању припадало. (...) Имао је велике заслуге за развитак наше славистике после Другог светског рата. Био је присталица става да је за успешно и озбиљно бављење славистиком као науком, или чак и као струком, неопходна врло широка основа која би се састојала из бар елементарног познавања најмање три словенска језика и културе (једног источног, једног западног и једног јужнословенског језика). (...) Као партизански првоборац, носилац споменице 1941. године, угледни и веома утицајни јавни радник, Лалић је имао могућности да без великих провера подобности ангажује за своју катедру сараднике за које је сматрао да су најквалитетнији, врхунски зналци појединих словенских језика и књижевности. Ту своју предност он је на најбољи начин искористио и довео на катедру све најеминентије стручњаке у тада малобројној скупини слависта – професора Кирила Тарановског, професора Ђорђа Живановића, професора Крешимира Георгијевића, Кирила Свинарског, Георгија Орлова, Лидију Шпис, Георгија Орлова, Ану Мухину, а поред њих је, кад год је сматрао да је потребно, позивао на гостовање професоре и предаваче словенских језика и књижевности са свих универзитета у земљи и иностранству" (Стојнић 2021: 173–176).

„Захваљујући професору Радовану Лалићу, Катедра за славистику се одржала, али цена није била мала: програми су представљали чисте копије совјетских (довољно је казати да смо књижевност учили по 'Зерчањинову'[10], што

10 Занимљиво је истаћи да двотомни Зерчаниновљев уџбеник, преведен на српски језик, после Резолуције ИБ-а на студијама русистике није био дозвољен за коришћење (Терзић 2006: 22).

> је значило да је Достојевском припадало место на маргинама као неопозивом ‘мрачњаку’)” (Јовановић 2009: 66).

> „Његова (Радован Лалић – *прим. ауп.*) предавања из руске књижевности била су недовољно занимљива; до 1948, сва у совјетско-марксистичкој шеми. Битно је било одредити да ли је писац остао само у оквирима своје класе или их је, ипак, прекорачивао, допирући и до универзалних порука. У зависности од те процене утврђивала се вредност уметничког књижевног дела” (Недељковић 2000: 71).

Међутим, до коренитог преокрета долази после Резолуције Информбироа донете 28. јуна 1948. и сукоба југословенског руководства за Совјетским Савезом и земљама Информбироа. Научне и културне везе са Совјетским Савезом нагло су прекинуте, присталице КПСС-а и Ј. В. Стаљина и они који су били осумњичени да су остали лојални првој земљи социјализма и источном лагеру постају мета најгрубљих репресалија (хапшење, тортуре при ислеђивању, слање у логоре ради „преваспитавања” и „ревидирања ставова”, стигматизација њихове родбине и пријатеља, избацивање са посла, са студија, из станова, заустављање напредовања у каријери, слање у затворене градове, одузимање личних докумената). Пропагандна слика совјетске стварности, укључујући и просветни систем и научна достигнућа, постепено је мењана. Ново усмерење југословенске просветне и научне политике прокламовано је већ на Петом конгресу КПЈ јула 1948. и на Трећем пленуму ЦК КПЈ децембра 1949. године. У таквим околностима нагло опада интересовање за студије русистике, тако да се 1951. уписао само један студент (Лалић 1963: 304). Различити видови репресалија нису мимоишли ни наставнике, сараднике и студенте русистике, а бављење научним радом и студирање битно је отежано увођењем санкција на набавку литературе из СССР-а (1948–1953); прекинута је и сарадња са универзитетима (гостовање совјетских професора, слање наших русиста на специјализације и стручна усавршавања), као и са културним институцијама (Савез књижевника, позоришта, установе музичке и филмске уметности, издавачке куће).

Како су студенти славистике доживели велики заокрет од совјетофилије и совјетоманије ка совјетофобији потресно описује Милосав Бабовић:

> „Било је то тужно време. Већина слависта сањала је да једном отпутује у Русију и доживи земљу Јарослава Мудрог, Александра Невског, Димитрија Донског, Кнеза Игора, Петра Великог, Суворова, Кутузова, Жукова, Панфилова, Протопопа Авакума, Ломоносова, Радишчева, Державина; Пушкина и Љермонтова, Гоголја; Белинског, Добољубова и Писарева; Достојевског, Тургењева, Толстоја и Чехова; Блока, Јесењина и Мајаковског; Леонова и Шолохова; Бородина, Мусорског, Чајковског, Шостаковича; Рубљова, Репина, Врубеља; Лобачевског, Мендељејева... Да види Бородино и Јасну Пољану, Мелихово, Константиново, Дон, Велики Новгород, Невски проспект, Ерми-

таж, Аурору, Смолни, Лењинов маузолеј, Третјаковску галерију... Ту Русију – тајну, сфингу евроазијску, која је ненадмашном снагом сломила све претенденте на светско господство: Бату хана на Пољу Куликовом 1380, Карла XII на Полтави 1709, Наполеона у Бородинском бою 1812. и Хитлера у Стаљинградској бици 1943. Русију која је родила великане у свим сферама људског стваралаштва, страдалну и подвижничку и загонетну. А капија њена затварала се за нас, жељне да је видимо, нестрпљиве, заљубљене у њу, фанатичне у вери у њу, васпитане да се заклињемо њоме, да умиремо за њу... Сада се та вера и љубав морала скривати, јер се због тога страдало. Проносили су се гласови о кућним притворима, смењивањима, обрачунима, хапшењу" (Бабовић 2004: II, 64–65).

Наравно, раскид са СССР-ом имао је и друге, веома конкретне последице по студенте руског језика и књижевности:

„Од јесени 1948. наша библиотека ниије добијала главне руске часописе *Новый мир*, *Октябрь* и *Звезда*. И књиге нису стизале у књижаре. У томе је била највећа невоља слависта који су желели да се озбиљно баве проучавањем руске књижевности совјетског периода. Периодику и нове књиге вероватно је добијао Дом совјетске културе, али ко тамо сме ићи?! Причало се да је на прозору зграде у Улици Народног фронта инсталиран апарат који је снимао сваког ко улази у Дом. А последице су биле извесне: хапшење" (Бабовић 2004: II, 131).[11]

О репресалијама над наставницима и студентима највише података налазимо у мемоарској прози Милосава Бабовића и Витомира Вулетића:

„Било је то време кад су неки све могли, кад закона, доиста, није било, кад су правне институције постојале као реквизити демократског поретка, а у ствари су биле само извршни органи УДБ-е и партијских комитета. На неправду си могао да се жалиш, али се молба решавала у судовима формално, а суштински – у комитетима. А ја сам тамо био на листи неподобних, тачније, под надзором, због русофилства, због Голог отока, због тврдоглавог одбијања да се помирим са онима који су ми писали карактеристике."[12] (Бабовић 2004: II, 214).

Витомир Вулетић, који је студије отпочео у Софији, 26. априла 1949. био приведен од стране УДБ-е, којом приликом је злостављан и претучен да проговори „све што зна о илегалној организацији којој је припадао" (Ву-

11 Миливоје Јовановић износи како је осам дана провео у затвору зато што је три пута посетио библиотеку Руског дома (Јовановић 2009: 221).

12 Милосав Бабовић био је искључен из Партије (Бабовић 2004: II, 33), да би касније, на иницијативу Радована Лалића и Кирила Тарановског, био враћен у чланство (Бабовић 2004: II, 111), како би могао бити ангажован у настави (као асистент радио је од 1950. године).

летић 2012: 86).[13] Пошто се вратио са издржавања казне на Голом отоку, на једном од студентских зборова формирана је радна бригада која га је етикетирала као „стаљинисту". Миливоје Јовановић часно је оповргао поједине оптужбе против њега (Вулетић 2012: 102). И касније је, попут већине голооточана, дуго имао потешкоћа са запослењем, у Министарству просвете му је речено: „За такве као што си ти у овој земљи нема места!", „Не могу да те примим на посао, имаш превише школе" и слично (Вулетић 2012: 112).

Стаљинова смрт марта 1953. године створила је услове за отпочињање процеса нормализације дипломатских односа Југославије и Совјетског Савеза, а тај процес биће убрзан 1954. године, након успостављања дипломатских односа. Наиме, већ 12. јуна 1954. године југословенско руководство добило је писмо од ЦК КПСС, потписано од стране Никите Хрушчова. То писмо представља први контакт између југословенског и совјетског руководства након 1948. године, и њиме Москва предлаже нормализацију дипломатских односа. У том духу у периоду од 26. маја до 2. јуна 1955. године долази до посете совјетске државно-партијске делегације, коју су предводили генерални секретар КПСС Никита Хрушчов и премијер Николај Булгањин. Ова посета представља прву прекретницу у процесу нормализације односа, као први званични сусрет југословенског и совјетског руководства након 1948. године. Период од размене амбасадора, јула 1953. до јуна 1955. године, представља период нерегулисаних културних односа, који су спровођени једнострано, без договора две стране и који нису давали никакве резултате, већ су посматрани као политички и пропагандни потези и зато су углавном блокирани са обе стране. Културна сарадња између Југославије и Совјетског Савеза отпочиње у тренутку потписивања Београдске декларације, 2. јуна 1955. године, када долази и до првог гостовања једног совјетског уметничког ансамбла након 1948. године. Доношењем овог акта обе државе обавезале су се на доношење и других уредби у виду Конвенције о културној сарадњи од 17. маја 1956. године и годишњих планова, којима је ова област коначно регулисана и постала обавезна за обе стране. Сарадња у области просвете и науке одвијала се махом путем размене делегација и додељивања стипендија. Октобра 1955. договорена је размена студената између Совјетског Савеза и Југославије на бази реципроцитета, а такође је договорено да дође до размене пет аспиранта (постдиполманада) на период од десет месеци. Овај предлог усвојен је и укључен у план културне сарадње за 1956. годину (детаљније в. у: Гаталовић 2010). Истим планом договорено је и директно одржавање веза између совјетских и југословенских универзитета и других установа које се баве просветом и науком. За нас је

13 По Вулетићевом сведочењу, већ од октобра 1948. примећивало се да неко од студената недостаје (Вулетић 2012: 100). Аутор наводи и имена појединих студената који су се обрели на Голом отоку.

од нарочитог значаја чињеница да је током 1955. године у Југославији боравило шест совјетских слависта, а неки наши слависти добијају прилику да оду у земље Источног блока на усавршавање и размену (тако, Богдан Терзић борави у Варшави од 1956. до 1958. године). Тако се после сакрализације совјетске идеологије, науке, књижевности и њихове десакрализације постепено ушло у период који ћемо условно назвати периодом „секуларизације" у односу на до тада важеће догме стаљинизма и ригидне фазе титоизма.

Цитирана литература

Бонџић, Драгомир. Београдски универзитет 1944-1952. Београд: Институт за савремену историју, 2004.

[Bondžić, Dragomir. Beogradski univerzitet 1944-1952. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2004]

Бонџић, Драгомир. „Научна сарадња Југославије и СССР-а 1944-1947". [У:] А. Животић (прир.) Ослобођење Београда 1944–1947. Београд: Институт за савремену историју, 2010, 371–381.

[Bondžić, Dragomir. „Naučna saradnja Jugoslavije i SSSR-a 1944-1947". [U:] A. Životić (prir.) Oslobođenje Beograda 1944–1947. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010, 371–381]

Бонџић, Драгомир. „Религиозност школске и студентске омладине у Београду и антирелигијска пропаганда Комунистичке партије 1945–1955". [У:] Богољуб Шијаковић (ур.) Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, књ. 2. Београд: Православни богословски факултет, 2007, 296–307.

[Bondžić, Dragomir. „Religioznost školske i studentske omladine u Beogradu i antireligijska propaganda Komunističke partije 1945–1955". [U:] Bogoljub Šijaković (ur.) Srpska teologija u dvadesetom veku: istraživački problemi i rezultati, knj. 2. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 2007, 296–307]

Димић, Љубодраг. Агитпроп култура. Агитпроповска фаза културне политике у Србији 1945–1952. Београд: Рад, 1988.

[Dimić, Ljubodrag. Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952. Beograd: Rad, 1988]

Гаталовић, Миомир. Дарована слобода: Партија и култура у Србији 1952–1958. Београд: Институт за савремену историју, 2010.

[Gatalović, Miomir. Darovana sloboda: Partija i kultura u Srbiji 1952–1958. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2010]

Докнић, Ранка, Милић Петровић, Иван Хофман. Културна политика Југославије 1945–1952. Зборник докумената, књ. 1. Београд: Архив Југославије, 2009.

[Doknić, Ranka, Milić Petrović, Ivan Hofman. Kulturna politika Jugoslavije 1945–1952. Zbornik dokumenata, knj. 1. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009]

Зец, Дејан. Свакодневни живот у окупираном Београду (1941–1944). Докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет, 2019. Доступно на: https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/26170/Disertacija.pdf, приступљено 18.3.2025.

[Zec, Dejan. Svakodnevni život u okupiranom Beogradu (1941-1944). Doktorska disertacija. Beograd: Filozofski fakultet, 2019.]

Кончаревић, Ксенија, Петар Минић. „Историја српске славистике кроз призму мемоарске прозе академика Милосава Бабовића (о двадесетогодишњици објављивања дела *Време и судбине 1-2*, Београд: Ленто, 2004)". Српска баштина, 2025 (у штампи).

[Končarević, Ksenija, Petar Minić. „Istorija srpske slavistike kroz prizmu memoarske proze akademika Milosava Babovića" (o dvadesetogodišnjici objavljivanja dela Vreme i sudbine 1-2, Beograd: Lento, 2004)". Srpska baština, 2025 (u štampi).]

Лалић, Радован. „Катедра за источне и западне словенске језике и књижевности". [У:] Р. Самарџић (ур.) Сто година Филозофског факултета. Београд: Научна књига, 375–400.

[Lalić, Radovan. „Katedra za istočne i zapadne slovenske jezike i književnosti". [U:] R. Samardžić (ur.) Sto godina Filozofskog fakulteta. Beograd: Naučna knjiga, 375–400]

Милошевић, Стефан. „Настава руског језика и књижевности на Катедри за источне и западне словенске језике и књиженост у периоду од 1945. до 1950. године". Славистика XX, 2016, 610-632.

[Milošević, Stefan. „Nastava ruskog jezika i književnosti na Katedri za istočne i zapadne slovenske jezike i književnosti u periodu od 1945. do 1950. godine". Slavistika XX, 2016, 610–632]

Савин, Драгана. Славистичко дело Димитрија Ђуровића. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2022. Доступно на: https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/149709/Disertacija_13292.pdf, приступљено 19.3.2025.

[Savin, Dragana. Slavističko delo Dimitrija Đurovića. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet, 2022. Dostupno na: https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/id/149709/Disertacija_13292.pdf, pristupljeno 19.3.2025.]

Самарџић, Радован (ур.) Сто година Филозофског факултета. Београд: Научна књига, 1963.

[Samardžić, Radovan (ur.) Sto godina Filozofskog fakulteta. Beograd: Naučna knjiga, 1963]

Bondžić, Dragomir. „Komunistička vlast i profesori Beogradskog univerziteta 1945–1954". [U:] D. Roksandić, M. Najbar-Atičić, I. Cvijović-Javorina (ur.) Desničini susreti, sv. 4. Zbornik radova sa skupa „Intelektualci i vlast". Zagreb: Filozofski fakultet, Centar za komparativno-historijske i interkulturne studije, 2009, 199–208.

Извори

Бабовић, Милосав. Време и судбине, књ. 1–2. Београд: Ленто, 2004.

[Babović, Milosav. Vreme i sudbine, knj. 1–2. Beograd: Lento, 2004]

Вулетић, Витомир. Сусрети са собом, књ. 1. Уб: Народна библиотека, 2012.

[Vuletić, Vitomir. Susreti sa sobom, knj. 1. Ub: Narodna biblioteka, 2012]

Јевтић, Милош. Са домаћим славистима, књ. 2. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2013.

[Jevtić, Miloš. Sa domaćim slavistima, knj. 2. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2013]
Јевтић, Милош. Славистички погледи Богдана Терзића. Београд: Партенон, Београдска књига, 2006.
[Jevtić, Miloš. Slavistički pogledi Bogdana Terzića. Beograd: Partenong, Beogradska knjiga, 2006]
Јевтић, Милош. Чудо језика: разговори са лингвистима. Београд: Службени гласник, 2010.
[Jevtić, Miloš. Čudo jezika: razgovori sa lingvistima. Beograd: Službeni glasnik, 2010]
Јовановић, Миливоје. Пет копејака испод језика. Београд: Логос, 2009.
[Jovanović, Milivoje. Pet kopejaka ispod jezika. Beograd: Logos, 2009]
Недељковић, Драган. Светлост изблиза. Београд: „Драганић", 2000.
[Nedeljković, Dragan. Svetlost izbliza. Beograd: „Draganić", 2000]
Стојнић, Мила. Сећања (1939–1948). Београд: Алма, 2021.
[Stojnić, Mila. Sećanja (1939–1948). Beograd: Alma, 2021]

Ксения Кончаревич
Петр Минич

СЛАВЯНСКИЙ СЕМИНАР БЕЛГРАДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В 1945–1955 ГОДАХ: ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ И СВИДЕТЕЛЬСТВА МЕМУАРИСТИКИ

Резюме

Во время Второй мировой войны деятельность Славянского семинара Белградского университета свелась исключительно к научной работе, без проведения учебных занятий. После освобождения страны, осенью 1945 года, возобновляется преподавательская деятельность, сопровождаемая постепенным кадровым и организационным укреплением: резко увеличивается число поступивших и окончивших обучение студентов по сравнению с довоенным периодом, восстанавливается полностью разрушенный в ходе войны библиотечный фонд за счёт литературы, поступающей из СССР. Однако Резолюция Информбюро и разрыв отношений между СССР и Югославией в 1948 году приводят к резкому сокращению числа студентов, прекращению поступлений научной литературы, а также к идеологическому давлению на преподавателей и студентов, включая аресты, преследования и публичное клеймение «идеологических противников», что имело тяжёлые

последствия для их профессионального, трудового и гражданско-правового статуса. Эта неблагоприятная атмосфера сохраняется вплоть до визита советской государственной и партийной делегации с 26 мая по 2 июня 1955 года и подписания Белградской декларации, которая обозначила возобновление культурного и научного сотрудничества, прерванного в 1948 году. Настоящая работа посвящена реконструкции деятельности преподавателей и студентов-русистов Славянского семинара философского факультета Белградского университета в этот малоизученный период. Исследование основано на обширной историографической литературе и мемуарных свидетельствах выдающихся славистов — представителей первых послевоенных поколений студентов. Эти тексты воссоздают атмосферу эпохи, образы выдающихся профессоров, а также идеологические течения, оказавшие влияние на их жизненные пути и профессиональные судьбы.

Ключевые слова: история сербского славяноведения, Славянский семинар Белградского университета, восстановление славистических исследований 1945–1947 гг., кризис славистики 1948–1955 гг., мемуары сербских славистов.